BALTŲ KULTŪRA

Aleksandros Vilimaitės kaligrafijos darbas iš ciklo
„Augalijos pasaulis“, 2021, tušas, popierius

Pasaulio gardas: Aptverto pasaulio vaizdinys germanų mitologijoje ir jo baltiški atspindžiai

DAINIUS RAZAUSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
dainius.razauskas@lnkc.lt

Pastaruoju metu autoriaus jau buvo paskelbti keli straipsniai[1], kuriuose pristatyta ir nagrinėta mitinė kosmogonija aptveriant, t. y. pasaulio *sutvėrimo tvora* vaizdinys, pateisinantis ir paties žodžio *sutvėrimas* kosmogoninę reikšmę. Šiuo atveju pasaulis įsivaizduojamas kaip visa apimantis kosminis aptvaras, kurį socialinėje tikrovėje įkūnija kiekviena žmonių gyvenvietė, telkianti savyje daugiau mažiau uždarą bendruomenę (pilis, miestas, *gardas*). Dabar prie aptartų pavyzdžių ketiname prišlieti germaniškąjį „pasaulio gardo" įvaizdį (kaip sen. islandų *mið-garðr* 'pasaulis' bei kt.) ir panagrinėti kai kurias jo archajines baltiškas sąsajas. Straipsnį sudaro dvi dalys: pirmojoje pristatomas lietuvių žodis *gardas*, jo senoji reikšmė 'miestas' ir kalbinė aplinka, o antrojoje einama prie antraštinės temos nagrinėjimo.
Visi asmenvardžiai straipsnyje rašomi lietuviškai, asmenvardžių rašyba kitomis kalbomis atskiru sąrašu pateikta gale.

Esminiai žodžiai: gardas, Midgardas, aptvertas pasaulis, pasaulio *sutvėrimas*, mitinis pasaulėvaizdis, baltų mitologija

1. Gardas

Lietuvių kalbos žodis *gar̃das* pastaraisiais laikais bevartojamas ūkinėmis reikšmėmis, kaip 'atitverta tvarto dalis', 'aptvaras lauke ar ganykloje gyvuliams' (iš čia 'kaimenė, banda') ir t. t., tos pat šaknies dar *gar̃dė*, *gardìs* 'vežimo šoninė tvorelė', *gardinỹs* 'gardas', *gar̃dyti* 'tverti (tvorą, gardą)', *gardõnas* 'pastatomos ėdžios', (dgs.) 'gardas', 'aukštos gardys šienui vežti' ir kt.[2] Mitologijoje šios šaknies, pavyzdžiui, yra Jono Lasickio paminėtasis *Gardunithis custos eorundem recens editorum* „Gardunýtis – tik ką atsivestų ėriukų saugotojas", kildinamas iš lyties **gardūnas* 'garde esantis gyvulys'[3].

Betgi turi žodis *gar̃das* ir primirštą seną reikšmę 'miestas', tik kadangi ją yra gaivinę Jonas Basanavičius ir Vincas Pietaris, tai LKŽ ji pažymėta esanti naujadaras, neologizmas[4]. Vis dėl to ši reikšmė yra sena, tikra. Visų pirma tai rodytų tokie gyvenviečių ir miestų pavadinimai kaip *Gardai* (pradedant 1253 m., dabar Žemaičių Kalvarija), *Gar̃damas* (Šilutės r.), *Gardeikiai*

1 Razauskas 2019a; Razauskas 2019b; Razauskas 2020.
2 LKŽ III: 120–123.
3 Ališauskas 2012: 110, 111; plg. Lasickis 1969: 20, 40, 76; BRMŠ II: 581, 594; žr. FrLEW: 135; Jaskevičius 2010/1: 48–49; ZnLKI II: 92; ТопоровПЯ II: 162–163.
4 LKŽ III: 120.

ISSN 2351-4728

(ties Galdape Karaliaučiaus sr.), *Gardẽliai* (Kelmės r.), *Gárdėnai* (Šiaulių r.), *Gárdiškė* (Šilalės r.), taip pat *Balgardis* ar *Balgardžiai* (ties Tilže) ir *Pãgardė* (Mažeikių r.)[5]. Kalbininkai Kazimieras Būga, Maksas Fasmeris, Algirdas Sabaliauskas prie lietuviškų vietovardžių priskyrė ir *Gar̃diną*[6], o šį jų sprendimą paremia tokie patys viensėdžio, ganyklos, pievos, kalno, tilto ir kt. pavadinimai dabartinėse Lietuvos ribose[7]. Pasak Algirdo Sabaliausko, „kiaulių gardas ir kunigaikščių pilis iš pirmo žvilgsnio, rodos, yra nesuderinami dalykai. Tačiau prisiminkime pilių ir miestų istoriją. Juk ir senovės miestas, ir pilis, kuri paprastai duodavo šiam miestui pradžią, ir tas kiaulių gardas pirmiausia yra tam tikra a p t v e r t a vieta. Taigi dėl šių žodžių giminystės netektų abejoti. Kad ir lietuvių kalboje seniau žodis *gar̃das* vartotas 'miesto' reikšme, tikriausiai liudytų jau mūsų minėtas *Gar̃dinas*"[8].

Gyvulių gardas ir pilis senovėje yra buvę netgi labai suderinami ne tik tuo, kad abu buvo aptverti, bet ir pagal savo tiesioginę paskirtį. Tiesiai šviesiai apie tai kalba archeologai. Rimutės Rimantienės patikinimu, ankstyvuosiuose piliakalniuose „pastatai paprastai būdavo tik aikštelės pakraščiuose. Vidurį palikdavo tuščią, matyt, gyvuliams suvaryti"[9]. Ir, pasak Vytauto Daugudžio, piliakalnio „aikštelės viduryje tuomet buvo kiemas, kur dažniausiai pavojaus metu galėjo būti suvaromi gyvuliai"[10]. Todėl labai taikliai apie ankstyvuosius baltų piliakalnius yra pasakęs Gintautas Zabiela: „Viena iš gyvenviečių įtvirtinimų prasmių galėjo būti ir g a r d a i naminiams gyvuliams (medinės tvoros)."[11] Ši įtvirtintų piliakalnių paskirtis išliko ir ilgai paskui, ligi pat istorinių laikų, kaip pažymi Janis Grauduonis: „Visoje brūkšniuotosios keramikos kultūros paplitimo teritorijoje, nepriklausomai nuo chronologinių skirtumų, aptinkamas vienodas įtvirtintų gyvenviečių užstatymas. Gyvenvietės centrą sudaro neužstatytas kiemas. Veikiausiai kiemas naudotas gyventojų visuomeniniams renginiams, gyvuliams suginti, taip pat tiems darbams, kurių buvo neįmanoma atlikti ankštuose gyvenamuosiuose būstuose."[12] Vienas iš vėlyviausių pavyzdžių – garsieji Pilėnai, aprašyti Vygando Marburgiečio „Naujojoje Prūsijos kronikoje" (XIV pabaiga): „Išgirdę apie atžygiuojančius Ordino brolius, su moterimis, vaikais, gyvuliais, turtu ir manta subėgo [į tvirtovę], kaip į saugų prieglobstį."[13] Taigi į *gardą*.

Esama ir daugiau kalbinių argumentų už šio žodžio reikšmės 'miestas' senumą. Pavyzdžiui, žodžiai *apý-garda* ar *apý-gardas*, *apý-gardė, apý-gardis* 'apylinkė, kraštas apie kokį centrą (miestą)', taigi iš esmės „apy-miestis": *Visam miesto apygarde pažįstamas* (Frydricho Kuršaičio žodynas); *Jis paėmė pilį, tai jo ir pilis, ir apygardė* (Vincas Pietaris), t. y. „apy-pilis"; o *apý-gardė* turi ir atitinkamą buitinę reikšmę 'vieta apie gardą

5 LATŽ: 77, 211; LVŽ III: 80; VtŽ: 105, 258; BūgaR I: 440; FrLEW: 135; SkardžiusRR I: 207, 563; Pėteraitis 1997: 66, 125 (žr. Jucevičius 1959: 538; Buračas 1996: 224).

6 BūgaR I: 440; ФсЭСРЯ I: 443 (žr. 459); Sabaliauskas 1994: 93; nors kiti jį laiko slavišku (ЭССЯ VII: 39–40; Нерознак 1983: 62; Zinkevičius 2007: 44).

7 LVŽ III: 80–81.

8 Sabaliauskas 1994: 93.

9 Rimantienė 1995: 30.

10 Daugudis 1982: 18.

11 Zabiela 1995: 43, žr. 64–65, 113.

12 Граудонис 1985: 133.

13 Marburgietis 1999: 219–220.

(tvarte)'[14], akivaizdžiai rodančią, jog kalbamojo priešdėlinio vedinio reikšmė tiesiogiai pareina nuo atitinkamos *gardo* reikšmės. Vadinasi, *apy-gardos* reikšmė 'apylinkė, kraštas apie miestą' remiasi žodžio *gardas* reikšme 'miestas' – ir kaip tik tuo ją patvirtina.

Artimiausi atitikmenys kitose kalbose yra būtent miestą, įtvirtintą piliavietę, pilį, tvirtovę žymintys žodžiai, kaip sen. slavų *градъ* 'miestas', sen. rusų *городъ* 'tvirtovė, miestas', rusų *го́род* 'miestas', taip pat priesagos vedinys *городи́ще* 'piliavietė, piliakalnis', gudų *горад* 'miestas', ukrainiečių *го́род* 'miestas' bei 'sodyba', lenkų *gród* 'tvirtovė, pilis, miestas', čekų *hrad* 'tvirtovė, pilis', slovkų *hrad* 'pilis', slovėnų *grâd* 'tvirtovė, pilis, miestas', makedonų *град* 'miestas, tvirtovė', kašubų *gard* 'miestas', polabų *gord* 'pilis' ir kt. Visi jie irgi remiasi pirmine reikšme 'aptverta, aptvaru sutvirtinta gyvenvietė' ir yra kilę iš slavų prokalbės žodžio **gordъ* / **gorda* / *gordь*, tarp kurio vedinių – ir buitinį aptvarą, tvorą, tvartą (aptvarą gyvuliams) bei sodą (aptvarą augalams) žymintys žodžiai, kitąsyk tie patys, kurie žymi miestą. Pavyzdžiui, sen. rusų *градъ* 'miesto siena ar aptvaras' ir 'sodas', *городъ* reikšme 'aptvaras, tvora', *городь* '(pinta) tvora, aptvaras', rusų dial. *го́род* '(pinta) tvora, aptvaras, tvora aplink sodybą', *горо́да* '(pinta) tvora, pertvara', polabų *gord* 'tvartas, daržinė' ir kt. Tos pat šaknies ir slavų prokalbės **gordjь* / **gordja*, iš kurio kilę sen. slavų *граждь* 'tvartas, arklidė', bulgarų *гражд* 'aptvaras' bei 'tvartas', *граж* 'aptvaras galvijams, tvartas, arklidė', rusų dial. *горо́жа* 'tvora, stačiatvorė', *гаро́жа* '(pinta) tvora, aptvaras' (taip pat gudų), ukrainiečių *горо́жа* 'aptvaras' ir kt. Priešdėlinis **ob-gordъ* / **ob-gorda* / **ob-gordь* irgi paliko įvairiose slavų kalbose galybę vedinių, dažniausiai reiškiančių 'aptvarą' bei 'daržą, sodą', kaip rusų *огоро́д* 'daržas', *огра́да* 'aptvaras, tvora' bei 'šventorius' (taigi šventyklos aptvaras), le. *ogród* 'daržas, sodas' ir kt.[15] Miesto sąsaja su aptvaru aiškiai tebesuvokiama tautosakoje, pavyzdžiui, priežodžiuose: *Коли Господь не сохранит града, то всуе стража и ограда* „Jei Viešpats miesto neišsaugos, perniek tada sargyba ir aptvaras"; *Не сохранит Господь града, не сохранит ни стража, ни ограда* „[Jei] Viešpats miesto neišsaugos, [tai] neišsaugos nei sargyba, nei aptvaras"[16].

Visi minėti lietuvių ir slavų žodžiai remiasi indoeuropiečių (ide.) prokalbės šaknimi **ghordh-*[17], o jos atmainai su minkštu pradžios priebalsiu **ǵhordh-* savo ruožtu priklauso lie. *žárdas*, *žar̃das*, *žar̃dis*, *žardỹs* 'statinys iš karčių, ant kurių džiovinamos linų galvelės, žirniai, vikiai ir kt.', 'aptvaras gyvuliams', 'karčių tvora' su vediniais, kaip antai *žárdyti*, *žardúoti* 'žardą tverti' bei kt.[18]; taip pat latvių *zards* 'žardas', prūsų *sardis* (**zardīs*) 'žardis (aptvaras)', ru. *зaро́д*, *зоро́д* (< sl. **zordъ*) 'stirta, stirtos aptvaras' ir kt.[19]

Gali būti, jog ir *žardas* kitados bus reiškęs ne vien ūkinį, bet ir gyvenamąjį aptvarą. Tokią mintį perša *žard-* šaknies gyvenviečių

14 LKŽ I: 205–206.

15 ЭССЯ VII: 36–38; XXVII: 6–12; Derksen 2008: 178; Boryś 2005: 181, 385; Brückner 1927: 157–158; ФсЭСРЯ I: 443; ЧрИЭС I: 206–207 ir kt.

16 ДлПРН: 28.

17 Žr. anksčiau nurodytus etimologinius žodynus ir papildomai FrLEW: 135; Sabaliauskas 1990: 57; Derksen 2015: 164; SmSEJL: 157–158.

18 LKŽ XX: 164–171.

19 BūgaR I: 494, 525–526; II: 678; FrLEW: 1290–1291; KrLEV II: 549; MžPKEŽ: 815; PkIEW: 444; Sabaliauskas 1990: 57; SmSEJL: 774; ФсЭСРЯ II: 105.

ISSN 2351-4728

pavadinimų gausa Lietuvoje (drauge su Karaliaučiaus kraštu): *Pažárdis* (Kaišiadorių r.); du kaimai, vardu *Žar̃dė* (Klaipėdos r.); bent devyni *Žardẽliai* (Akmenės, Joniškio, Jurbarko, Radviliškio, Rokiškio, Šakių, Šiaulių, Švenčionių r.); *Žardẽlis* (Panevėžio r.); *Žardẽliškė* (Ignalinos r.); *Žardẽliškiai* (Kupiškio r.); *Žardeli̇̃škiai* (Ignalinos r.); *Žárdiniai* (Biržų r.); *Žar̃dininkai* (ties Galdape Karaliaučiaus sr.); *Žar̃diškiai* (Jurbarko r.), *Žárdviečiai* (Šilutės r.), *Žárdvieta* (Šakių r.)[20]. Dabartinio Vilniaus ribose būta gyvenvietės, vardu **Žardeliškės* (*Zerdeliszki*, 1590 m.)[21]. O štai Klaipėdos r. ties minėtąja Žarde Preisinės ir Smeltalės upių santakoje būta piliakalnio, vardu *Žar̃dės kalnas*[22].

Germanų prokalbėje irgi buvo atitinkamas žodis **gardaz*, tarp kurio vedinių – gotų *gards* 'dvaras, namas, tvartas, gardas', sen. islandų *garðr* 'dvaras, kiemas, aptvertas žemės sklypas', sen. anglų *geard* 'aptvaras, daržas, sodas, kiemas' (iš jo anglų *yard* 'kiemas'), vokiečių *Garten* 'sodas', netiesiogiai (iš senovės frankų **gardo* 'sodas' per sen. prancūzų kalbą) ir ang. *garden* 'sodas', ir kt. Visi šie baltų, slavų ir germanų kalbų žodžiai remiasi pirmine ide. prokalbės šaknimi ide. **gher-* / **ǵher-* 'aptverti', tiksliau, šios šaknies daiktavardžiu ide. **ghor-dhos* / **ǵhor-dhos* 'aptvaras': iš jo dar sen. indų *gr̥há* 'būstas, namas', albanų *garth* 'tvora'; būta ir atmainos ide. **ǵhor-tos* 'aptvaras': iš jo graikų *χόρτος* 'aptverta vieta, aptvaras, gardas, ganykla', lotynų *hortus* 'sodas, daržas', *cohors* (iš *co-hortus*) 'gardas' bei 'dvaras, palyda, pulkas' (iš čia tarptautinis *kohorta*), airių *lub-gort* 'sodas' (sudurtinis su *luib* 'augalas', taigi pažodžiui 'augalų gardas') ir daugybė kitų.[23] Esama nuomonės, jog ir lotynų *urbs* 'miestas' yra kilęs (per tarpinę lytį **hurbs*) iš to paties ide. **ghordhos*[24], taigi yra tas pats *gardas*.

Aibė suminėtų giminiškų įvairių kalbų žodžių gana aiškiai parodo, kókios maždaug réikšmės paprastai atsiranda iš pirminės aptvertumo, aptvaro reikšmẽs, kitaip sakant, kas žmonių pasaulyje yra suvokiama kaip vienoks ar kitoks *gardas*. Kaip matėme, tai ir aptverta ganykla bei tvartas, t. y. gyvulių gardas; ir sodas bei daržas, t. y. augalų gardas; ir kiemas, sodyba, t. y. žmonių šeimos, šeimynos gardas; ir pilis, t. y. įtvirtinta didiko sodyba, jo gynybinis gardas; ir pirmykštis miestas, t. y. žmonių bendruomenės gardas. Kiekvieną iš jų *tveriant*, arba gardijant, *sutveriamas* atitinkamo masto pasaulis.

2. Pasaulio gardas

Tarp minėtos ide. šaknies **gherdh-* / **ǵherdh-* vedinių esama ir tiesiog pasaulį žyminčių žodžių. Jeigu tikrai šios šaknies yra lotynų *urbs* 'miestas', kaip ką tik buvo užsiminta, tai jis galėtų būti bendrašaknis su tai pačiai šakniai kartais priskiriamu lo. *orbis* 'ratas, apskritimas, sritis' ir 'pasaulis' (pirmiausia kaip *orbis*

20 LATŽ: 236; VtŽ: 438; BūgaR I: 525–526; (II: 678); FrLEW: 1291; Pėteraitis 1997: 460–461; SmSEJL: 774.

21 Jurkštas 1985: 24.

22 Pėteraitis 1997: 461; VtŽ: 438. Apie Žardės istoriją nuodugniai žr. LtvK: 108–127.

23 Buck 1949: 463, Nr. 7.15.2, 4; 490–491, Nr. 8.13.2–4; 1309, Nr. 19.15.6; EIEC: 199; FrGEW II: 1113–1114; Klein 2003: (304), 312, 836; KrEDPG: 169; Kluge 1999: 300; OEE: 189, (194), 548; Pfeifer 2004: 399; PkIEW: 442, 444; WHLEW I: 242–243, 660; Watkins 1985: 22; VrAEW: 156; ГмИвИЯИ: 744 ir kt.

24 Žr. WHLEW II: 219, 838; PkIEW: 444; ЧрИЭС I: 207 ir kt.

terrarum 'žemių ratas')[25], nors tokia sąsaja nėra visai patikima. Todėl neabejotinai šios šaknies yra tokie 'pasaulį' reiškiantys germanų sudurtiniai žodžiai (antrieji jų dėmenys) kaip gotų *midjun-gards*, sen. islandų *mið-garðr*, sen. anglų *middan-geard*, vid. vokiečių aukštaičių *mittin-gart* ar *mittil-gart*, suvedami į bendrą germanų prokalbės sudurtinį žodį **midja-gardaz* 'pasaulis'[26], pažodžiui 'vidurinysis gardas, vidurinysis aptvaras' ar gal 'vidinis kiemas' – kaip savas, pažįstamas, gardu aptvertas nuo aplinkinio, išorinio chaoso.

Klodo Lekūtė paaiškinimu, šis Midgardas – tai „pasaulis, kuriame gyvena žmonės. Įsivaizduojama, kad skirtingi pasauliai – dievų, milžinų ir žmonių – išsidėstę daugmaž koncentriškai, ir Midgardas yra viduryje tarp kitų dviejų"[27]. Jeleazaro Meletinskio apibrėžimu, germanų pasaulėvaizdžio „horizontali sistema yra antropocentriška ir remiasi žmonių gyvenamos aptvertos žemės viduriniosios dalies (Midgardo) priešpriešinimu tam, kas yra anapus to aptvaro, jo išorėje (Utgardas), t. y. priešiškoje, nesukultūrintoje srityje. Ši opozicija taip pat realizuoja semantines priešpriešas savas / svetimas, artimas / tolimas, vidinis / išorinis, centras / periferija."[28] Aronas Gurevičius senovės germanų bendruomeninį gyvenimą nusako taip: „Jų gyvenimo centras – atskira įtvirtinta sodyba. Atitinkamai ir visas pasaulis buvo modeliuojamas kaip tokių sodybų sistema. Kaip aplink sodybą plytėjo neįdirbti tyrai ar uolos, taip ir visas pasaulis įsivaizduotas esąs sudarytas iš griežtai supriešintų sričių: 'vidurinioji sodyba' (Midgardas), tai yra žmonių pasaulis, apsuptas pabaisų, milžinų pasaulio, kėlusių nuolatinę grėsmę kultūros pasauliui; šis laukinis chaoso pasaulis vadintas Utgardu (pažodžiui: 'tai, kas yra už aptvaro, anapus sodybos')."[29]

Kitaip tariant: „Žmonių pasaulis – Midgardas (*Miðgarðr*), paraidžiui – 'vidurinioji sodyba', įdirbta, kultivuojama pasaulio erdvės dalis. Midgardą supa žmonėms priešiškas pabaisų ir milžinų pasaulis – Utgardas (*Utgarðr*), 'tai, kas yra už sodybos tvoros', neįdirbta, chaotiška pasaulio dalis. Midgardo ir Utgardo kontrasto paralelę galima pastebėti skandinavų teisėje, kuri griežtai skiria dvi žemės kategorijas – 'aptvare' (*innangarðz*) ir 'už aptvaro' (*útangarðz*).

Šis kontrastas apimdavo tiek pagrindinius teisinius santykius (individualią ir kolektyvinę žemėvaldą), tiek pagrindinius kosminius vaizdinius: žmogiškąjį pasaulį – sodybą, valstiečių kiemą (visiškai analogišką Asgardui – dievų asų sodybai) iš visų pusių supa paslaptingas ir tamsus baimės ir pavojų pasaulis. Įdomu, kad ir realios skandinavų gyvenvietės buvo suvokiamos kaip centrai, kurių periferijoje plyti likęs pasaulis. Tai rodo gyvenviečių pavadinimai: *Meðalhús*, *Meðalland*, *Meðalfell*, *Miðgarðr*, *Miðhús*, *Miða*, *Miðberg* ('vidurinioji sodyba', 'vidurinysis namas', 'vidurinysis kalnas' ir t. t.)."[30]

Taigi pasaulis, žmonių gyvenamas pasaulis, senovės germanų buvo suvokiamas kaip „vidurinysis gardas", „vid-gardis", kaip

25 Žr. WHLEW II: 219, 838; Onians 2000: 444; Пизани 1956: 23; *orbis* reikšmes žr. LoLKŽ: 599–600.

26 Buck 1949: 14–15, Nr. 1.1; PkIEW: 444, 707; LhGED: 253; ER: 3447; ГмИвИЯИ: 485; Топорова 1994: 28.

27 Lecouteux 2006: 140, 414; žr. StE: 40; СЭ: 666.

28 Мелетинский 2000: 248; 1975: 40; 1974: 16.

29 СЭ: 17, žr. 18.

30 Gurevičius 1989: 51, žr. 52.

ISSN 2351-4728

visa, kas yra gardo viduje, vadinasi, apsupta aptvaru, tvora. Germanų pasaulis yra aptvertas, o tai reiškia, kad pradžoje jis buvo šia prasme *sutvertas*.

Tačiau Midgardas gali būti „vidurinis" ir kitaip – ne mitinio pasaulėvaizdžio horizontalios plokštumos, bet vertikalės atžvilgiu. Užuominą tam teikia atitinkama dievų gardo Asgardo samprata. Viena vertus, tai dievų „asų pasaulis viduryje Midgardo"[31]. Pasak senovės islandų „Edos", asai „pasistatė sau miestą pasaulio vidury ir pavadino jį Asgardu"[32]. Kita vertus, „Asgardas (sen. isl. *Asgarðr* 'asų aptvaras') skandinavų mitologijoje – dangaus buveinė, dievų asų tvirtovė"[33].

Kaip suprasti, kad Asgardas yra tuo pat metu ir viduryje Midgardo, ir danguje? Ogi labai paprastai, tik reikia atsižvelgti į mitinio pasaulėvaizdžio vertikalią ašį. Asgardas *sutvertas* aplink tą patį medį pasaulio viduryje, tą patį Pasaulio medį, kaip ir Midgardas, tik aukščiau, viršuje, viršutiniame jo lygmenyje[34]. Horizontalioje erdvinio pasaulėvaizdžio projekcijoje jis kaip tik atsiduria Midgardo viuryje kaip jo branduolys ir dieviškasis provaizdis.

J. Meletinskio žodžiais: „Kadangi horizontaliame modelyje nėra dangaus ir žemės priešpriešos, tai Midgardas ir dievų buveinė Asgardas turi artimą sintagminę distribuciją, yra topologiškai neatskiriami."[35] Drauge su germaniste Tatjana Toporova galima apibendrinti: „Atitinkamai su senovės skandinavų mitiniu pasaulėvaizdžiu Midgardas yra įtrauktas į dvigubą opozicijų sistemą. Horizontaliai jis priešpriešinamas 'išorinei aptvaro erdvei' (sen. isl. *Ut-garðr*), apgyventai milžinų, o vertikaliai – dievų buveinei 'viršutiniajam pasauliui' (sen. isl. *Upp-heimr*) ir požemių karalystei (sen. isl. *Nifhel*). Midgardas – tai žmonių pasaulis. Plg. sen. islandų poetizmą *miðjungr* 'žmogus', pažodžiui 'vidurinioji būtybė'"[36]. Taigi Midgardas yra „vidurinysis pasaulis" ne tik horizontaliai, bet ir vertikaliai, vidurinis tarp „dangiškojo pasaulio" viršuje ir „požemių pasaulio" apačioje. Meletinskio žodžiais: „Žemė, žmonių gyvenamoji vieta, esanti tarp 'viršutinio' ir 'apatinio' pasaulių, dažnai įvardijama kaip 'vidurinysis pasaulis', 'vidurinioji žemė' (antai skandinavų ir Sibiro mitologijose)."[37] Taip pat, pavyzdžiui, senojoje Tibeto tradicijoje (*bön*)[38]. Ir Lietuvoje, pasak Gintaro Beresnevičiaus, „iš visko sprendžiant, atrodo, kad pragaras yra 'po' dangumi, ir jiedu yra tarsi ant vienos ašies, beje, kaip ir kitose senosiose mitologijose"[39]. Vadinasi, ir čia žmonių gyvenamas pasaulis tarp dangaus viršuje ir pragaro apačioje yra „vidurinysis".

Reikšmingų įžvalgų senovės germanų (o gal iš dalies ir baltų) pasaulėvaizdžio sampratai pagilinti teikia ir sudurtinio pavadinimo **midja-gardaz* pirmasis dėmuo. Mat germanų prokalbės žodis **midja-* / **medja-* 'vidurinis' ar 'vidurys' formos atžvilgiu visiškai sutampa su baltų žodžiu **medja-s*, iš kurio radosi lietuvių *mẽdis* bei *mẽdžias* 'medis', 'miškas', ir – kartu su kitų ide. kalbų atitikmenimis (kaip lo. *medius*,

31 Lecouteux 2006: 30.

32 StE: 41, žr. 33–34, 44; žr. Demeter 1993: 20; Gurevičius 1989: 53.

33 ME I: 123, 143; MHM I: 112, 212.

34 Davidson 1994: 109, 111–112; Мелетинский 1974: 16–18; 1975: 40–42; žr. СЭ: 17.

35 Мелетинский 2000: 248.

36 Топорова 1994: 29, žr. 12, 100, 144.

37 Мелетинский 2000: 214.

38 Ermakov 2008: 188.

39 Beresnevičius 1990: 150–151.

sen. ind. *madhyas* bei kt.) – remiasi ide. prokalbės žodžiu **medhi̯o-* 'vidurinis'[40].

Reikšmių 'vidurinis' ar 'vidurys' ir 'medis, miškas' tarpusavio santykį įprasta aiškinti tuo, kad miškas senovėje buvęs suprantamas kaip savotiška siena, riba, tarpas tarp gyvenviečių, – K. Būgos žodžiais, kaip „augdamas jų tarpe (*in der Mitte*), jų viduryje, būdamas jiems vidurinis"[41]. Todėl ir pavadintas „tarpiniu, viduriniu". O jau paskui iš miško pavadinimo lietuvių kalboje išsirutuliojęs atskiro, pavienio medžio pavadinimas. Kitaip tariant, pirminė lietuvių žodžio „reikšmė turėjusi būti 'miškas, kuriuo eina riba'"[42]. „Vadinasi, baltams 'miškas' iš pradžių buvo 'riba tarp ko nors, kieno nors vidurys'"[43].

Tačiau Tomas Gamkrelidzė ir Viačeslavas Ivanovas 1984 m. pasiūlė visai kitokį reikšmių 'vidurinis' ir 'medis' santykio aiškinimą. Pasak jų, „reikšmės raida 'vidurinis' ® 'medis', 'miškas' aiškiai nurodo į leksemos [ide.] **medʰi̯o-* 'vidurinis' pirmapradę sąsają su pasaulį simbolizuojančio 'medžio' viduriniąja dalimi"[44]. Turima omeny ta pati trijų dalių mitinio pasaulėvaizdžio vertikalė, Pasaulio medis, kurio laja simbolizuoja dangų, šaknys – požemį, o kamienas – šį gyvų būtybių ir žmonių pasaulį. Vadinasi, kaip senovės germanų pasaulis Midgardas yra vidurinysis tiek horizontaliai, tiek vertikaliai, lygiai taip – ne tik horizontaliai, bet ir vertikaliai – gali būti aiškinamas santykis tarp reikšmių 'medis' ir 'vidurys'.

O štai rusų kalbininkas Jurijus Stepanovas, įžanginiame straipsnyje į Emilio Benvenisto „Indoeuropiečių socialinių steiginių žodyno" 1995 m. rusiškąjį leidimą, pasiūlė dar kitą aiškinimą – irgi susijusį su Pasaulio medžiu, tik kitaip. Jo manymu, reikšmių 'vidurys' ir 'medis' tarpusavio santykį geriausiai, sklandžiausiai paaiškina tradicinis mitinis pasaulėvaizdis, pagal kurį, pasaulis yra koncentriškas, t. y. turi vidurį, ir pasaulio viduryje būtinai stovi, rymo medis, Pasaulio medis. Senovės gyvenvietėse šį Pasaulio medį atstojo viduryje stovintis tikras medis arba stulpas, pačią gyvenvietę šitaip paversdamas pasaulio, visumos, visatos modeliu. Toks pasaulėvaizdis yra itin archajiškas ir visuotinis, archetipinis, būdingas toli gražu ne tik indoeuropiečiams. Dar XX a. pradžioje tokį Pasaulio stulpą (Pasaulio medžio analogą) pačiame gyvenvietės viduryje galima buvo užtikti kai kuriuose suomių kaimuose[45].

Tas pat drauge su Albertu Baiburinu pasakytina apie atskirą būstą, namą: „Būsto keturios pusės (4 sienos, 4 kampai) su medžiu viduryje stebėtinai tiksliai kartoja žodinius bei vaizduojamuosius tekstus, aprašančius (įvairių kultūrinių tradicijų) ketvirtainius pasaulio modelius su pasaulio medžiu arba jo atitikmenimis viduryje ir keturiose pusėse išdėstytais 4 vartais, 4 medžiais, 4 stupomis, 4 stulpais ir pan. Šiuo atžvilgiu ypač įdomus yra atitikimas tarp keturių būsto sienų ir keturių pasaulio šalių"[46].

Pačių senovės germanų ir gyvenamieji

40 PkIEW, 706–707; Kluge 1999, 563; KrEDPG: 360; LhGED: 253; Pfeifer 2004, 878–879; Klein 2003, 453, 464; (plg. OEE, 292); Buck 1949, 48: Nr. 1.41; BūgaR II, 257; FrLEW, 423–425; KrLEV I, 587–588; MžPKEŽ, 589; Sabaliauskas 1990, 157; SmSEJL, 381, 382; Derksen 2015: 309.

41 BūgaR II: 257.

42 Sabaliauskas 1990: 157.

43 Sabaliauskas 1994: 214.

44 ГмИвИЯИ: 485.

45 Степанов 1995: 15–18.

46 Байбурин 1983: 213, 214, žr. 215, 226.

ISSN 2351-4728

būstai, ir gyvenvietės, ir šventyklos (ypač skirtos Torui) statytos būtent taip – aplink Pasaulio medį simbolizuojantį stulpą viduryje, o kitąsyk ir tiesiog aplink gyvą medį, prie kurio, esant reikalui, būdavo aukojama ir meldžiamasi (pirmiausia Torui)[47]. Užtat senovės germanų mitinio pasaulio viduryje irgi augo medis, vardu Igdrasilis, Jugdrasilis, ar Iugdrasilis (sen. isl. *Yggdrasil*), kaip pasaulio ašis, *axis mundi*, jungiantis tris jo lygmenis: dangų, žemę ir požemį. Taigi, pasak senovės germanų pasaulėvaizdžio tyrinėtojos Hildos Deividson, „žmonių buveinė Midgardas, arba 'vidurinysis pasaulis', buvo sukurtas aplink medį"[48].

Panašiai senovės keltų šventyklą atstojusios aptvertos aikštelės viduryje paprastai būdavęs medis arba papuoštas stulpas, tyrinėtojų palyginamas su pastarųjų laikų ritualiniu gegužės medžiu; seniausias graikų bei romėnų šventyklas irgi sudarė aptverti šventi medžių guotai ar atskiri šventi medžiai[49]. „Medis, kai kada atstojęs šventyklą, – kaip Dzeuso ąžuolas Dodonėje, Heros gluosnis Samose, Atėnės alyvmedis Atėnuose – veikiausiai irgi buvo suvokiamas kaip vietos ašis, siejanti žemiškąjį pasaulį su dangiškuoju", tad ir „Amfioną bei Zėtą vaizduojančiame bareljefe Romoje (*Palazzo Spada*) Artemidė stovi priešais šventyklos viduryje esantį šventą medį."[50] Mirčios Eliadės duomenimis, ir „kinų mitologijos pasaulio viduryje, kur ieškotina jo tobuloji sostinė, auga stebuklingas medis", ir apskritai „pasaulio širdyje visuomet yra medis", net prosenovinėje protoindų „Mohendžo-Daro civilizacijoje šventyklą sudarė aplink medį sutvertas aptvaras"[51].

Tai visuotinybė, archetipas. „Slavų kronikos" autorius Helmoldas, 1155 m. pats dalyvavęs kertant vieną vakarų slavų polabų šventą giraitę, rašo, jog toje giraitėje stovėjusius šventus ąžuolus „supo kiemelis, aptvertas medine, dailiai padaryta tvora su dvejais varteliais"; serbai, jau būdami krikščionys, vis tiek tebegerbė didelius senus medžius, tik įrėždavo juose kryžių, ir tokie medžiai būdavo aptveriami tvorele, o pats aptvaras su medžiu vidury laikytas šventviete; ir Šiaurės Rusijoje bei Gudijoje ligi visai nesenų laikų liaudies šventais laikomi kai kurie itin seni medžiai giriose paprastai būdavo aptveriami tvorele[52].

Ligi pat XVIII a. jėzuitų aptinkamos ir išgriaunamos lietuvių ir latvių šventyklos miškuose irgi būdavo aptvertos[53]. Dargi 1723 m. Jėzuitų ataskaitoje apie veiklą Lietuvai tuomet priklausiusioje Livonijos dalyje pasakojama apie išverstą šventą ąžuolą ir išgriautą šventyklą, kuri atrodė taip: *Circa radices huius quercus erat pavimentum lapidibus stratum, in circum vero bacillis vallatum* „Aplinkui šio ąžuolo šaknis buvo paklotas akmenų grindinys, apsuptas lazdų aptvaru"[54]. Visai tokios pat struktūros, beje, anot Simono Grunau, buvo senoji Romuvos šventykla su ąžuolu viduryje: *und umb und umb woren hubsche tuchir vorgezogen ein schrit aber 3 von der eichen wol 7 elen hoch* „O aplinkui iš visų pusių buvo iškabinėtos gražios uždangos, per vieną ar per tris žingsnius nuo ąžuolo, kokių septynių uolek-

47 Davidson 1990: 88.
48 Davidson 1994: 111.
49 Jones, Pennick 2007: 81–83 ir 6, 20.
50 Jones, Pennick 2007: 19, 20.
51 Eliade 1974: 299, 286, 270.
52 Агапкина, Топорков 1988: 229, 230; СД II: 67, 68.
53 Plačiau žr. Razauskas 2019a: 36–37.
54 BRMŠR: 310, 312, vertė Vytautas Ališauskas.

čių aukščio“[55]. Šventi, ypač seni ar šiaip kuo ypatingi valstybės saugomi medžiai, beje, aptveriami ligi šiol, dabar jau kaip „gamtos paminklai“, ir tai daro nebe kažkokie „medžių garbintojai“, o juos prižiūrinčios valdiškos įstaigos – taigi praamžė tradicija, kad ir perprasminta, tebegyvuoja.

Pasak J. Stepanovo, „visą procesą, matyt, reikia įsivaizduoti taip. Konkrečiõs tautos kultūroje esama tvarių, tradicinių vaizdinių apie pasaulio viduryje stovintį ‘pasaulio medį’. Tuo būdu sąvokos ‘medis’ ir ‘vidurys’ savaime tampa susietos ir asocijuotos, nepriklausomai nuo to, kokiais žodžiais (šaknimis) jos bus išreikštos. Todėl natūralu, kad žodžiai, žymintys ‘medį’, ir žodžiai, žymintys ‘vidurį’, nuolat asocijuosis, arba sinonimizuosis. […] Taip pat natūralu, jog tokiu atveju ne tik žodžiai, bet ir daiktai gali ‘sinonimizuotis’, t. y. įgauti panašias simbolines (arba kitokias semantines) prasmes. Tuo būdu medis, žymintis gyvenvietės vidurį […], gali įgauti simbolinę reikšmę ‘mūsų pasaulio vidurys’“[56].

Deividas Adamsas Lymingas pažymi vieną labai paprastą dalyką, kuris tik patvirtina kalbamuosius kultūrinius vaizdinius: „Vien tuo, kad yra, pavienis medis savaime atsiduria dėmesio centre“[57], taigi – viduryje.

Pažymėtina, kad rèikšmės ‘vidurys’ ir ‘medis’ yra susijusios dar ir kitos ide. šaknies pagrindu, tik šįsyk santykis atvirkščias: lietuviškieji, baltiškieji šios šaknies žodžiai žymi vidurį, o kitose, ypač germanų kalbose – medį. Tai lie. *vidus*, *vidurys*, la. *vidus* ‘vidurys’ ir sen. isl. *viðr*, sen. ang. *widu*, *wudu*, ang. *wood* ‘medis, mediena, miškas’ bei kai kurie kiti germanų (**widuz*) bei keltų kalbų žodžiai[58].

Taigi iš pradžių sąvokos ‘vidurys’ ir ‘medis’ gana plačiai ir užtikrintai siejosi, tik ilgainiui vienose kalbose atitinkamiems žodžiams nusistovėjo reikšmė ‘vidurys’, o kitose – ‘medis’. O jei taip, tai galima atlikti eksperimentą – pamėginti vaizduotėje susigrąžinti aną pirminę padėtį, kai reikšmės dar nebuvo išsiskyrusios bei nutolusios, ir nagrinėtąjį germaniškąjį pasaulio pavadinimą **midja-gardaz* išgirsti lietuviškai. O lietuviškai jis skambėtų kaip *medžio gardas* arba, sudarius atitinkamą sudurtinį žodį, *mẽdžia-gardis*, *medė́-gardis*, *mẽd-gardis* reikšme ‘gardas aplink medį’.

Midgardas tad yra Medgardis – pasaulis, *sutvertas* aplink medį viduryje.

Nelietuviškų asmenvardžių rašyba

Baiburinas, Albertas = Альберт Кашфуллович Байбурин
Benvenistas, Emilis = Émile Benveniste
Deividson, Hilda = Hilda R. Ellis Davidson
Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
Fasmeris, Maksas = Max Vasmer
Gamkrelidzė, Tomas = ang. Thomas V. Gamgrelidze, ru. Тамаз Валерианович Гамкрелидзе
Grauduonis, Janis = Jānis Graudonis
Grunau, Simonas = Simon Grunau
Gurėvičius, Aronas = Арон Яковлевич Гуревич
Ivanovas, Viačeslavas = Вячеслав Всеволодович Иванов, Vjačeslav (ang. Vyacheslav) V. Ivanov

55 BRMŠ II: 66, 104, vertė Dominykas Urbas.
56 Степанов 1995: 17.
57 Leeming 2010: 308.
58 BūgaR II: 257; Buck 1949: 47; Derksen 2015: 500; FrLEW: 425, 1238; KrEDPG: 585; KrLEV I: 558; II: 518–519; Sabaliauskas 1994: 214; PkIEW: 1127–1128, 1177; OEE: 554; Klein 2003: 831 ir kt.

ISSN 2351-4728

Lekūtė, Klodas = Claude Lecouteux
Lymingas, Deividas Adamsas = David Adams Leeming
Vygandas Marburgietis = Wigand von Marburg
Meletinskis, Jeleazaras = Елеазар Моисеевич Мелетинский
Stepanovas, Jurijus = Юрий Сергеевич Степанов
Toporova, Tatjana = Татьяна Владимировна Топорова

Literatūra ir šaltiniai

Ališauskas 2012 = Ališauskas, Vytautas. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus*. Vilnius: Aidai, 2012.

Beresnevičius 1990 = Beresnevičius, Gintaras. *Dausos: Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*. Vilnius: Taura, 1990.

Boryś 2005 = Boryś, Wiesław. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.

BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

BRMŠR = *Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): Šaltinių rinkinys*. Sudarė ir parengė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2016.

Brückner 1927 = Brückner, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1998 (Kraków, 1927).

Buck 1949 = Buck, Carl Darling. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.

BūgaR I–III = Būga, Kazimieras. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, I–III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1962.

Buračas 1996 = Buračas, Balys. *Pasakojimai ir padavimai*. Sudarė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas. Vilnius: Mintis, 1996.

Daugudis 1982 = Daugudis, Vytautas. *Senoji medinė statyba Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1982.

Davidson 1990 = Davidson, Hilda R. Ellis. *Gods and Myths of Northern Europe*. London: Penguin Books, 1990.

Davidson 1994 = Davidson, Hilda R. Ellis. *Viking & Norse Mythology*. London: Chancellor Press, 1994.

Demeter 1993 = Demeter, Tekla. *Germanų ir keltų sakmės bei legendos*. Vilnius: Mintis, 1993.

Derksen 2008 = Derksen, Rick. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2008.

Derksen 2015 = Derksen, Rick. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2015.

EIEC = *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Editors J. P. Mallory, D. Q. Adams. London–Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.

Eliade 1974 = Eliade, Mircea. *Patterns in Comparative Religion*. New York–Scaraborough: New American Library, 1974.

ER = *Encyclopedia of Religion*, second edition. Lindsay Jones, editor in chief, I–XIV. New York etc.: Thomson Gale, 2005 (puslapių numeravimas ištisinis).

Ermakov 2008 = Ermakov, Dmitry. *Bə and Bön: Ancient Shamanic Traditions of Siberia and Tibet in Their Relation to the Teachings of a Central Asian Buddha*. Kathamandu, Nepal: Vajra Publications, 2008.

FrGEW I–II = Frisk, Hjalmar. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1960–1970.

FrLEW = Fraenkel, Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištisinis.)

Gurevičius 1989 = Gurevičius, Aronas. *Viduramžių kultūros kategorijos*. Vilnius: Mintis, 1989.

Jaskevičius 2010/1 = Jaskevičius, Valteris. Jono Lasickio žemaičių dievai: lietuvių mitologijos studija. *Liaudies kultūra*, 2010, Nr. 4.

Jones, Pennick 2007 = Jones, Prudence; Pennick, Nigel. *A History of Pagan Europe*. London and New York: Routledge, 2007.

Jucevičius 1959 = Jucevičius, Liudvikas Adomas. *Raštai*. Redakcinė komisija: J. Lebedys, M. Lukšienė, Z. Slaviūnas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

Jurkštas 1985 = Jurkštas, Jonas. *Vilniaus vietovardžiai*. Vilnius: Mokslas, 1985.

Klein 2003 = Klein, Ernest. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.

Kluge 1999 = Kluge, Friedrich. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeited von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.

KrEDPG = Kroonen, Guus. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden-Boston: Brill, 2013.

KrLEV I–II = Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I–II. Rīga: Avots, 1992.

Lasickis 1969 = Lasickis, J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus. Vilnius, 1969.

LATŽ = Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas, II. Vilnius: Mintis, 1976.

Lecouteux 2006 = Lecouteux, Claude. *Germanų mitologijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2006.

Leeming 2010 = Leeming, David Adams. *Creation Myths of the World*. Santa Barbara, California–Denver, Colorado–Oxford, England: ABC-CLIO (Greenwood Publishing Group), 2010.

LhGED = Winfred P. Lehmann. *A Gothic Etymological Dictionary*. Leiden: E. J. Brill, 1986.

LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.

LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

LtvK = *Lietuvininkų kraštas*. Redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.

LVŽ III = *Lietuvos vietovardžių žodynas*, III: *G–H*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018.

Marburgietis 1999 = Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*. Vertė Rimantas Jasas. Vilnius: Vaga, 1999.

ME I = *Mitologijos enciklopedija*, I. Vilnius: Vaga, 1997.

MžPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Onians 2000 = Richard Broxton Onians. *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate: New Interpretation of Greek, Roman and kindred evidence also of some basic Jewish and Christian beliefs*. UK: Cambridge University Press, 2000.

Pėteraitis 1997 = Pėteraitis, Vilius. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai: Jų kilmė ir reikšmė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Pfeifer 2004 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004.

PkIEW = Pokorny, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.

Razauskas 2019a = Razauskas, Dainius. *Įkurti* ir *sutverti*: Socialinio lygmens kosmogonija. *Liaudies kultūra*, 2019, Nr. 1.

Razauskas 2019b = Razauskas, Dainius. Kalba ir mitologija: *Sutverto* pasaulio *tvora* tarp šiapus ir anapus. // *Būdas* (= *Liaudies kultūra*), 2019, Nr. 3.

Razauskas 2020 = Razauskas, Dainius. Apibrėžimas: Nuo kosmologinio vaizdinio prie maginės praktikos ir episteminės metaforos. // *Būdas (= Liaudies kultūra)*, 2020, Nr. 3.

Rimantienė 1995 = Rimantienė, Rimutė. *Lietuva iki Kristaus*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 1995.

Sabaliauskas 1990 = Sabaliauskas, Algirdas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas, 1990.

Sabaliauskas 1994 = Sabaliauskas, Algirdas. *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1994.

SkardžiusRR I = Skardžius, Pranas. *Rinktiniai raštai*, I: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996.

SmSEJL = Smoczyński, Wojciech. *Słownik etymologyczny języka litevskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.

StE = Sturluson, Snorri. *Edda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Rasa Ruseckienė. Vilnius: Akademinė leidyba, 2017.

Watkins 1985 = *The American Heritage Dictionary*

ISSN 2351-4728

of Indo-European Roots. Revised and edited by Calvert Watkins. Boston: Houghton Mifflin Company, 1985.

WHLEW I–II = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1938–1954.

VrAEW = Jan de Vries. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill, 1962.

VtŽ = *Vietovardžių žodynas*. Sudarė Aldonas Pupkis ir kiti. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

Zabiela 1995 = Zabiela, Gintautas. *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius: Diemedis, 1995.

Zinkevičius 2007 = Zinkevičius, Zigmas. *Senosios Lietuvos valstybės vardynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

ZnLKI II = Zinkevičius, Zigmas. *Lietuvių kalbos istorija*, II: *Iki pirmųjų raštų*. Vilnius: Mokslas, 1987.

Агапкина, Топорков 1988 = Татьяна Алексеевна Агапкина, Андрей Львович Топорков. Материалы по славянскому язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев). *Литература Древней Руси: Источниковедение*. Ленинград: Наука, 1988.

Байбурин 1983 = Альберт Кашфуллович Байбурин. К описанию структуры славянского строительного ритуала. // *Текст: семантика и структура*. Москва: Наука, 1983.

ГмИвИЯИ = Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.

Граудонис 1985 = Янис Граудонис. Строительство на территории культуры штрихованной керамики. *Проблемы этногенеза и этнической истории балтов*. Вильнюс: Мокслас, 1985.

ДлПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 ($_1$1862).

Мелетинский 1974 = Елиазар Моисеевич Мелетинский. Древнегерманская мифологическая система. *Материалы всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам*, I (5). Тарту: Тартуский государственный университет, 1974.

Мелетинский 1975 = Елиазар Моисеевич Мелетинский. Скандинавская мифология как система. *Труды по знаковым системам*, VII. Тарту: Тартуский государственный университет, 1975.

Мелетинский 2000 = Елиазар Моисеевич Мелетинский. *Поэтика мифа*. Москва: Восточная литература, 2000.

МНМ I = *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор А. С. Токарев, I. Москва: Советская энциклопедия, 1980.

Нерознак 1983 = Владимир Петрович Нерознак. *Названия древнерусских городов*. Москва: Наука, 1983.

Пизани 1956 = Витторе Пизани. *Этимология: история–проблемы–метод*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1956.

СД II = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. Под редакцией Н. И. Толстого, II. Москва: Международные отношения, 1999.

Степанов 1995 = Юрий Сергеевич Степанов. «Слова», «понятия», «вещи»: К новому синтезу в науке о культуре. Эмиль Бенвенист. *Словарь индоевропейских социальных терминов*. Москва: Прогресс, 1995.

СЭ = *Старшая Эдда*. Перевод с древнеисландского А. Корсуна, комментарии М. Стеблина-Каменского. *Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах*. Москва: Художественная литература, 1975.

ТопоровПЯ II = Владимир Николаевич Топоров. *Прусский язык: Словарь*, II: *E–H*. Москва: Наука, 1979.

Топорова 1994 = Татьяна Владимировна Топорова. *Семантическая структура древнегерманской модели мира*. Москва: Радикс, 1994.

ФсЭСРЯ I–IV = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.

ЧрИЭС I–II = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, I–II. Москва: Русский язык, 1999.

ЭССЯ VII, XXVII = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Под. редакцией О. Н. Трубачева, VII, XXVII. Москва: Наука, 1979, 2000.